

El subministrament i eliminació d'aigües a Granollers (1881-1930)

Treballs

Llorenç Pelàez i Meca

Geògraf

INTRODUCCIÓ

A Granollers, com a totes les ciutats, es donà el fenomen de la concentració urbana a partir de l'inici de la industrialització del segle passat; fenomen, que va comportar problemes de subministrament d'aigua, de captació, de sanejament i eliminació de les aigües residuals, també de la canalització i desguàs de l'aigua de pluja per evitar el seu estancament. La població s'abastava en els pous, dels quals disposaven quasi tots els habitatges, i a les fonts públiques, l'aigua de les quals es destinava a diferents usos, com ara el rentat de roba, d'atuell de cuina, la higiene personal i el consum domèstic. El consum d'aigua potable va anar creixent i, per tant, la demanda anava fent-se més gran; d'aquesta manera s'arribà a la necessitat de

l'abastament als domicilis per mitjà de conduccions a distància que recorrien el subsòl públic des de les mines més properes fins a les poblacions.

L'aplicació de les noves tècniques de subministrament va dur problemes de tipus tècnic, jurídic i sanitari. Les condicions tècniques de l'explotació de les mines, els materials usats en el transport i, alhora, la necessitat d'aconseguir la pressió necessària; els problemes jurídics en relació als drets i obligacions dels propietaris de les mines i dels consumidors, els preus del consum, la prioritat de subministrar en cas de sequera, l'eliminació i destinació de l'aigua utilitzada, són aspectes que presentaren problemes relacionats amb la sanitat i la higiene, ja que d'aquestes condicions en depenien malalties de tipus epi-

dèmic i endèmic que podien afectar la població.

Aquesta situació, generalitzada a totes les poblacions, va sensibilitzar els professionals de la medicina, que es van interessar per la prevenció dels brots epidèmics. Aquest interès comportà l'aparició d'un corrent renovador, el moviment higienista, que va convertir la medicina en ciència social per a l'estudi i prevenció dels processos col·lectius de les malalties.

L'interès d'alguns professionals de la medicina va cristal·litzar de dues maneres diferents. D'una banda, alguns d'aquests facultatius es van aplegar al voltant de la medicina de prevenció: l'higienisme, que projectava tractar, entre d'altres, la neteja pública, la salubritat dels habitatges, incloent-hi l'estudi de l'aigua, dels seus usos i el comportament com a agent difusor de malalties; les canalitzacions, materials i construcció, i l'eliminació de les aigües residuals. De l'altra, també van palesar la necessitat de la intervenció de l'Administració en la institucionalització de la higiene: van proposar crear un cos legislatiu, per dictar normes i donar pautes al fenomen que s'estava gestant, i controlar l'aplicació d'aquestes lleis, i van manifestar la necessitat de disposar d'organismes que incorporessin tècnics especialistes i representants de l'Administració.

A Espanya el corrent higienista va despertar molt aviat l'interès dels professionals. Fets significatius foren la creació l'any 1881 de la Sociedad Española de Higiene i la fundació de la Academia de Higiene de Catalunya l'any 1884. Més tard, l'any 1898, es va celebrar el IX Congrés Internacional d'Higiene i Demografia a Madrid i el 1906 el I Congrés d'Higiene de Catalunya. Una altra mostra de la iniciativa dels professionals és l'aparició de diverses publicacions especialitzades, que difonien treballs sobre higiene i promocionaven campanyes politicosanitàries i d'educació de la població sobre salut pública. Entre 1869 i 1918 es van fundar i editar unes cent quaranta-una revistes mèdiques. La primera, editada a Madrid des de 1854 fins a 1936, va ser *El Telégrafo Médico*, on va col·laborar Jacint Camps, metge de Granollers que exercí professionalment durant el segle XIX¹.

Pel que fa a la intervenció de l'Administració en la sanitat a Espanya, també tenim exemples primerencs en legislació que daten de la primera meitat del segle XIX. De l'any 1831, és l'informe d'una comissió oficial espanyola que va viatjar a Alemanya per estudiar el tractament de l'aigua per evitar la propagació del còlera. A partir de la dècada de 1840 les iniciatives es van eixamplar. L'any 1843 el Govern publicà el Pla Mata, on es preveia la creació de càtedres d'Higiene Pública i Privada en algunes facultats de

l'Estat. L'any 1847 es va crear la Dirección General de Beneficencia y Sanidad; més tard, l'any 1855, es publicà la Ley General de Sanidad; el 1868, es difongué l'organització dels Partits Mèdics, i el 1881 la Llei de sanitat que atorgava als ajuntaments algunes competències sanitàries.

L'interès per conèixer les inquietuds professionals dels nuclis de població mitjana, per saber com foren acollides i acomplertes les normes legislatives i l'abast de la difusió del moviment higienista als municipis del nostre país justifica l'estudi de la ciutat de Granollers (població mitjana que passà dels 4.000 habitants de l'any 1880 als 12.000 de l'any 1930), ja que era el marc local on s'havien d'aplicar les mesures preventives; amb l'estudi d'aquest marc, podem adonar-nos de la disponibilitat política local, així com de les possibilitats econòmiques i del temps que va ser necessari per aplicar-les.²

LA CAPTACIÓ D'AIGÜES

Granollers, assentada a la ribera del riu Congost, comptava tradicionalment amb un subsòl ric en afloraments aquífers³. El 1880 la majoria de la població disposava d'aigua de pou, que construïa al pati de l'habitatge, i de les fonts públiques properes.

A mesura que creixia la població, va anar augmentant el nombre de pous per a la provisió d'aigua,

1 CALVET i CAMARASA, J.M.; CORBELLA, J.: *Diccionari biogràfic de metges catalans*. 1991.

2 Aquest article és una reelaboració d'una comunicació presentada al VI Congrés de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias y de las Técnicas celebrat a Segovia el setembre de 1996, sota el títol «Los problemas técnicos de abastecimiento y saneamiento del agua en una ciudad media. Granollers».

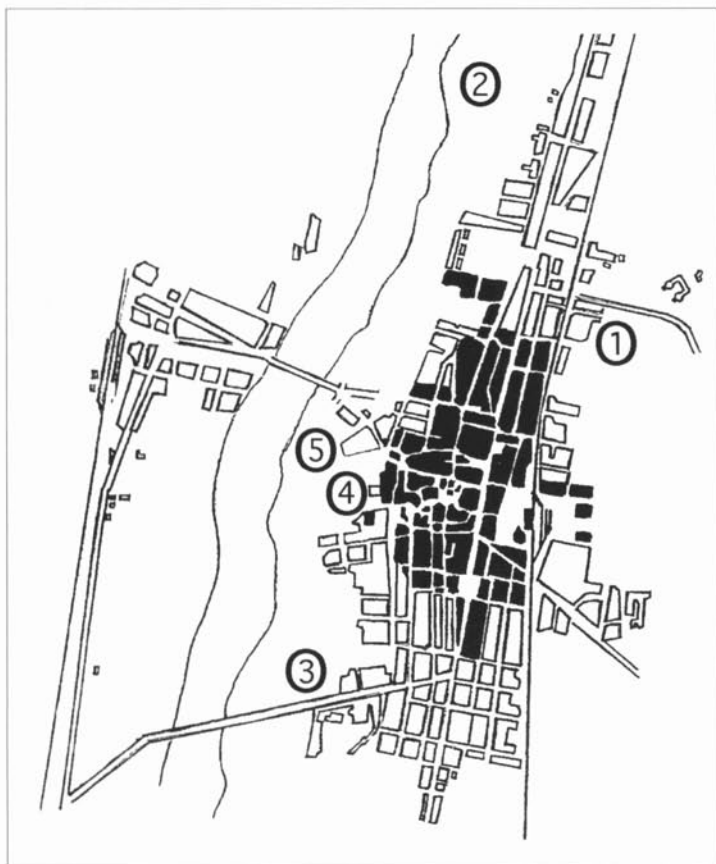
3 LLOBET, Salvador: *Granollers, estudio geográfico e histórico*. 1951.

però, a la vegada, també creixia la construcció de pous negres per dipositar els residus, inclosos els de la cria domèstica de bestiar i aviram. Aquests pous negres van contaminar el subsòl i, en conseqüència, van alterar la qualitat i potabilitat de l'aigua dels pous. A finals del segle XIX aquesta situació va començar a presentar problemes i a exigir que l'abastament d'aigua potable captés en d'altres procedències, en especial de les mines que existien a les rodalies, que eren les més assequibles. La situació aproximada de les mines d'aigua a finals de segle, a Granollers, era la que mostra el plànol del municipi que es reproduïx en aquesta mateixa pàgina.

Totes les mines ressenyades eren de propietat privada. El procés d'expansió que es va seguir va ser el següent: primer, el propietari construïa les conduccions de l'aigua fins al seu domicili i a partir d'aquesta instal·lació feia extensiu el subministrament als veïns més propers. Uns propietaris contractaven el servei en qualificació d'abonament, com és el cas de la Mina d'en Sans, propietat de Marià de Sans. D'altres, feien participar als qui rebien l'aigua com a socis de la societat que n'explotava la distribució; així es va plantejar en el subministrament des de la Mina Nova, propietat, inicialment, de Pere Maspons i Cadafalch⁴. En aquesta mina, en un document de l'any

1924, hi figuren catorze accionistes (copropietaris) que, a la vegada, revenien l'aigua a setanta-dos veïns més amb caràcter d'abonats.⁵

Exemples de subcontractament els tenim, també, quan l'Ajuntament dóna permís a Josep Sastre i Ribalta (acta municipal del 30 d'octubre de 1884) per conduir aigua des del seu domicili del carrer de l'Aurora número 35 fins al número 45 del mateix carrer; un altre subcontracte és el d'Antoni Camillo, que demana permís per conduir aigua des del número 3 del carrer d'en Prim fins al número 14 del mateix carrer (acta municipal del 26 de juny de 1885).

CREIXEMENT URBÀ I SITUACIÓ DE LES MINES

- Fins al 1880
- Fins al 1930

1. Mina Nova
2. Mina d'en Sans
3. Molí d'en Many
4. Rec Monnar
5. Molí de Capellans o Vell

⁴ La Mina Nova també era coneguda com a Mina d'en Maspons pel fet que va ser el president de la societat Pere Maspons i Cadafalch des del seu inici, l'any 1874, fins a la seva mort, l'any 1913.

⁵ Documentació d'Aigües (Arxiu Municipal de Granollers).

Plaça de can Sínia. A l'esquerra s'aprecia el dipòsit enlairat per donar pressió a l'aigua. (Fotografia: Torrebadella, AFMG, núm.reg. 58.)

La mina Molí d'en Many i la mina Molí de Capellans no es van explotar per al servei a domicili per l'escàs cabal, i perquè el nivell d'alçada respecte als habitatges no permetia transportar l'aigua per falta de pressió. Aquestes dues mines es van explotar per a reg i per al subministrament de fonts públiques.

Els abonats o accionistes, per disposar de les instal·lacions necessàries, només havien d'abonar al municipi els arbitris per a les obres d'entrada de les conduccions, en proporció al sòl públic afectat, i concertar les condicions amb els propietaris. L'any 1877 l'Ajuntament eximia de tot arbitri als veïns que instal·lessin aigua per primer cop (acord del Ple municipal del 15 de maig de 1877).

Amb referència als controls sanitaris, en consta un, citat al Ple municipal del 27 de setembre de 1867, sobre la potabilitat de la font pública de Sant Francesc (al carrer Corró, a l'antic convent del mateix nom) que s'encarregà a Pedro Roque, catedràtic de Química de l'Institut Provincial, però no n'hem trobat més referències, ni del resultat ni del motiu pel qual s'havia demanat.

Controls sistemàtics de potabilitat no es van fer fins ben entrat el segle XX, perquè l'Ajuntament no disposava de laboratori adequat, tal com evidencien les actes de la Junta Local de Sanitat.

L'Ajuntament va optar, com a mesura higiènica i davant de l'extensió del consum d'aigua de

mina, per l'augment del control i de la concessió de permisos per explotar pous nous; però tot i així no va poder aturar la contaminació de l'aigua. Una mostra d'aquesta situació va ser que es van veure afectats, en un moment o altre, serveis municipals com l'Hospital-Asil, les fonts públiques, l'escorxador, la presó, els jutjats, l'edifici consistorial i, fins i tot, l'aigua que es feia servir per al reg dels carrers. El municipi, doncs, no comptava amb aigua de la seva propietat, ni en quantitat ni en qualitat, que brollés de les fonts de les aigües adjudicades pel Govern i procedents de convents afectats per la desamortització. Aquesta situació va dur a la necessitat de negociar amb propietaris de mines per aconseguir concessions.

Una situació d'aquest tipus ens la mostra l'acceptació per part de l'Ajuntament de la proposta que fa Josep Botey i Maristany de dur aigua des de la font d'en Cambra, propietat seva, pel camí de Bell-lloc, fins al seu domicili, a fi de poder abastar a particulars (acta del Ple municipal del 29 de juny de 1860). Les condicions que proposava eren:

- 1a) Que se li concedís l'espai necessari als patis de St. Francesc i de la Casa Consistorial per construir-hi els repartidors.
- 2a) S'obligava a proporcionar al Comú i a l'Hospital tanta aigua com tingués a les seves mines.
- 3a) Construir pous al costat dels repartidors per donar sortida a l'aigua sobrant.
- 4a) Cedir al Comú quatre plomes d'aigua, és a dir 8.000 litres diaris.

L'Ajuntament ho va acceptar, amb la condició que fes escriptura pública i que pogués disposar de l'aigua sobrant dels pous del costat dels repartidors. Per aconseguir aigua, doncs, va admetre construccions de procedència privada a les propietats públiques.

També l'Ajuntament aconseguia aigua a canvi de permisos d'obres. Aquest procediment el trobem l'any 1877 quan el municipi va aconseguir tres plomes d'aigua per destinar-les a fonts públiques cedides pels propietaris de la Mina Nova, quan van sol·licitar el permís de construcció de dos obeliscos en places públiques (la de la Corona i la de can Sínia) per aconseguir una millor distribució i pressió.

Aquests tractes van provocar algun problema d'interpretació,

Safareig públic de can Fortià. (Font: AFMG, núm.reg. 8.503.)

pel que fa a la manera de cedir les plomes d'aigua per part dels propietaris. L'any 1877, Ramon Sans, va cedir una ploma quan l'Ajuntament n'hi va contractar una altra, pagant-la. Ramon Sans en va cedir una tercera en qualitat de *precària*. La interpretació del tracte de la tercera ploma va provocar més tard la intervenció dels jutjats per discernir si l'Ajuntament l'havia d'abonar, ja que no havia formalitzat mai la cessió. La situació no es va regularitzar fins al 1900.

Un altre exemple el trobem l'any 1882, quan va haver de comprar, a Marià de Sans, sis plomes d'aigua per assortir la font de la plaça de la Constitució, que va deixar de rajar per les males condicions en què es trobaven les conduccions. La contractació va costar 750 pessetes per any, i representava un estalvi en relació

amb el cost de les obres necessàries per canviar la conducció (acord en les actes del Ple Municipal del 15 de juny de 1882).

El continu augment del consum per l'increment de la població i de l'ús d'aigua no podia ser cobert per les mines existents. La solució es va trobar el 1913 quan un propietari agrícola, Lluís Serra i Guàrdia, va trobar, en els seus terrenys del terme municipal de Canovelles, una mina amb cabal suficient per abastar sobradament d'aigua Granollers. El mateix any 1913 va presentar el projecte: demanava el permís per explotar la mina i oferia el servei de subministrament d'aigua a Granollers amb el nom comercial de Aguas Potables del Vallés.

Al projecte hi figura un plànol del municipi amb el detall de les zones urbanes a abastar i amb els

GRANOLLERS.—Placeta de Sant Francisco i carrer de Corró

Font de la placeta de Sant Francesc i carrer de Corró. (Font: AFMG, núm.reg. 8.438.)

diferents diàmetres de les conduccions, segons el cabal que havia de transportar, amb la incorporació de conduccions de ferro per a la distribució, a una profunditat d'entre 70 centímetres i 1 metre, en tots els trams, de forma sistemàtica. Anteriorment, per al transport de l'aigua es feien servir conduccions de diferents diàmetres, construïdes amb maons i amb alguns trams a cel obert; el total cobriment va significar un augment qualitatiu del tractament de l'aigua. A partir d'aquest moment Granollers va poder comptar amb una infraestructura adequada i suficient cabal per a l'abastament d'aigua potable a tota la ciutat durant un llarg període de temps, tot i que més tard van sorgir problemes, entre els quals, l'oxidació de les conduccions.

A partir de l'any 1913 l'expansió del subministrament va quedar, en exclusiva, en mans de la companyia Aguas Potables del Vallés, que es convertí en la princi-

pal subministradora d'aigua, encara que algunes mines van seguir subministrant-ne, però amb possibilitats reduïdes d'expansió i comercialització, per tal com explotaven tot el poc cabal amb què comptaven.

Amb l'assentament del servei, a part de l'oxidació de les conduccions, amb el temps van sorgir altres problemes, uns, de tipus higiènic, i d'altres, de tipus econòmic. No se'n presentaren de tipus tècnic ja que s'aprofitava el desnivell des de la mina a la ciutat i la instal·lació es va beneficiar de l'experiència d'altres poblacions.

Dels problemes de tipus higiènic i dels referits al nivell de potabilitat, existeix una acta de la Junta Local de Sanitat, amb data 29 de juny de 1915, dos anys més tard de la inauguració de la companyia, on figura un informe de l'anàlisi de les diferents mines que assortien la ciutat. De la Mina d'en Sans diu que reuneix defec-

tuoses condicions com a conseqüència dels anys de servei, que presenta esquerdes a les conduccions, cosa que les fa poroses, i que des del primer tram que surt de la mina ja es troben microorganismes que van augmentant fins als punts de recepció. A les fonts de l'Escot, la de casa Belulla i de la plaça Major s'hi aprecien bacil·locolis i zoonofitius. Pel que fa a la Mina Nova, es detecten alguns bacil·locolis, i a la principal subministradora, Aguas Potables del Vallés d'en Serra, també hi troben alguns bacil·locolis.

Més tard, l'any 1919, continuaven els problemes higiènics referits a l'aigua. En una anàlisi practica-da pel Laboratori Bacteriològic del Partit Mèdic de les aigües de Aguas Potables del Vallés, es pot llegir que «puede provocar trastornos gástricos a los no habituales (...) la escasez hace ser tolerantes», demostració de l'escàs nivell de potabilitat d'aquelles aigües. L'informe esmentat, apunta que

la causa podria ser la falta de protecció en l'origen de la mina. Aquest document és el primer que ens indica l'existència d'un laboratori a disposició de l'ens local.

Els problemes econòmics, que eren conseqüència de l'estat de les aigües de la companyia Aguas Potables del Vallés, es van reflectir en el preu que es facturava al consumidor, més elevat que en d'altres poblacions (per exemple, Manresa) i això va provocar les queixes dels veïns. Aquesta situació podia ser la causa que, el 1923, deu anys després d'haver-se instal·lat la xarxa general de subministrament, quasi la meitat d'habitatges de Granollers no comptessin encara amb el servei d'aigua corrent a domicili. En escrits creuats entre Lluís Serra i l'Ajuntament, que li recriminava la situació, el propietari respon argumentant que de resultes de la tipologia dels habitatges, de planta i pis, calia abastar una extensió urbana molt gran, i que aquest fet l'obligava a mantenir una àmplia xarxa de distribució per a pocs abonats, cosa que encaria el preu del servei, a diferència d'altres poblacions on la densitat permetia distribuir la mateixa quantitat d'aigua amb una xarxa més reduïda.

Aguas Potables del Vallés també assortia d'aigua, segons acord inicial entre l'Ajuntament i el propietari, sense cap control de consum, les fonts públiques i també el reg dels carrers. Aquest pacte també va ser motiu de problemes, ja que la companyia reclamava el seu abonament per l'elevat consum per part del municipi, que l'empresa subminist-

tradora considerava abusiu. Per coaccionar l'Ajuntament, per tal que abonés les taxes de l'aigua, la companyia tancava amb intermitències el subministrament a les fonts i a alguns domicilis i al·legava avaries. Aquesta pràctica de deixar les fonts públiques sense aigua, és de suposar que, a la vegada, intentava captar més abonats per a la companyia.

Tots aquests problemes de caire econòmic van ser aprofitats, més d'una vegada, pels grups polítics oposats al grup municipal que governava, per criticar-ne la gestió. Una mostra d'aquesta situació la trobem a la premsa local: a *El Demócrata*, en un article escrit a tall d'editorial, del 14 de setembre de 1919, es va qualificar de provocada una interrupció en el subministrament i es va responsabilitzar l'Ajuntament de permetre que s'apliqués a les zones de població no afins al propietari Lluís Serra.

L'EVOLUCIÓ DEL SUBMINISTRAMENT D'AIGUA

L'any 1923, la Dictadura va instaurar la creació de la Comisión de Reformas y Construcciones Sanitarias, que presidia el delegat militar. Llavors es va intentar posar ordre en el subministrament i conèixer la propietat i l'estat de l'aigua a Granollers. Aquesta comissió va promoure un estudi per conèixer la quantitat i la procedència de l'aigua, així com la situació jurídica de les mines que abastaven l'aigua que es consumia a la ciutat.

Els resultats obtinguts per la comissió queden reflectits a la taula que reproduïm en aquesta pàgina.

Com es pot constatar, Aguas Potables del Vallés, propietat d'en Lluís Serra, era l'única que estava en condicions de poder subministrar aigua a Granollers, i que, per tant, gaudia d'una posició prepotent davant la possible competència i expansió per part dels altres propietaris.

ESTAT DE LES MINES D'AIGUA A GRANOLLERS (1923)

Nom	Propietat	m ³ /dia	Disposa d'aigua sobrant?	Possibilitat de venda
Mina Nova	Pere Maspons i 30 accionistes més	300	No	No li interessa
Mina d'en Serra	Lluís Serra	2.400	Sí	No, dependria de l'oferta
Font de l'Escot	Ramon de Sans	630	Poca	La cediria per 225.000 ptes.
Molí de la Vila	Ramon de Sans	400	No	La cediria per 300.000 ptes.

Font: Vegeu el text.

Un altre resultat quantitatiu de l'estudi fet per la Comissió indica que, de nou-cents habitatges existents a Granollers, aproximadament quatre-cents vuitanta-un comptaven amb el servei directe d'aigua potable, que procedia de les quatre fonts i mines existents en aquells moments, mentre que quatre-cents quatre encara es subministraven d'aigua de pou i setanta-tres ho feien indistintament.

A partir de l'estudi de les llicències municipals d'obres (de 1881 a 1930) que demanen la presa d'aigua potable per a habitatges, podem mostrar la resposta dels veïns de Granollers per disposar d'aquestes instal·lacions amb subministrament des de les mines i fonts que disposaven d'aigua per poder distribuir.

La gràfica constata una arrancada mantinguda des de l'inici fins al quinquenni 1906-1910, i baixa en el quinquenni 1911-1915, que és quan apareix l'oferta de subministrament d'Aguas Potables

del Vallés. A partir d'aquest darrer quinquenni esmentat els permisos d'obres es refereixen majoritàriament a pous d'habitatges d'extraradi.

L'evolució del nombre de contractes anuals per al subministrament d'aigua potable per part d'en Lluís Serra, des del 1913 fins al 1927, ens la mostren les dades obtingudes de la mateixa companyia, que reproduïm en la taula que complementa la gràfica anterior.

D'aquesta taula cal fer observar l'embranchada inicial i el creixement sostingut en els contractes del servei fins l'any 1922; els anys 1923-1924 es dobla el nombre de nous contractes respecte a l'any anterior, fet que coincideix amb la creació de la Comisión de Reformas y Construcciones Sanitarias. Es pot deduir, doncs, ja que no s'ha trobat cap document que ho pugui certificar, que el creixement de la contractació per part dels veïns va ser estimulat per aquesta comissió.

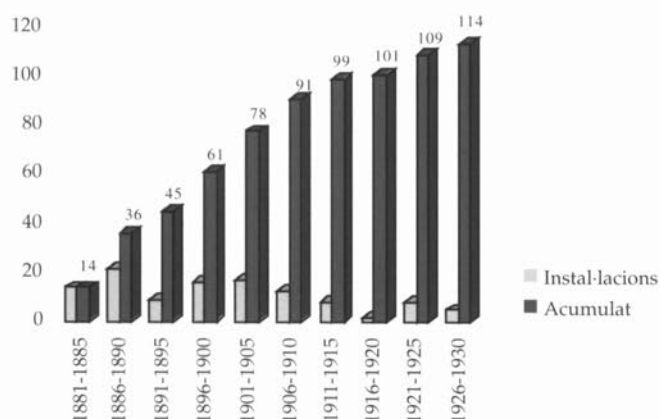
Taula 1: AGUAS POTABLES DEL VAL·LÉS. EVOLUCIÓ DEL NOMBRE DE CONTRACTES

Any	Nombre de contractes	Total acumulat
1913	11	11
1914	89	100
1915	32	132
1916	25	157
1917	36	193
1918	31	224
1919	41	265
1920	30	295
1921	39	334
1922	61	395
1923	86	481
1924	150	631
1925	72	703
1926	88	791
1927	37	828

Font: Documentació d'Aigües. (Arxiu Municipal de Granollers)

El total de contractes de la companyia Aguas Potables del Vallés arribava l'any 1927 a vuit-cents vint-i-vuit, i si tenim en compte l'estudi de la Comisión de Reformas y Construcciones Sanitarias, on cita la quantitat de nou-cents habitatges a Granollers, es pot afirmar que entre aquesta companyia i la resta de subministraments per part de les altres mines, l'any 1927 gaudien d'aigua potable pràcticament la totalitat d'habitatges i veïns de Granollers.

Gràfica 1: EVOLUCIÓ DE LES INSTAL·LACIONS D'AIGUA ALS DOMICILIS

Nota: No inclou la mina d'en Serra, que s'explota des de l'any 1913.

Font: Elaboració pròpia a partir dels permisos de llicències d'obres (Arxiu Municipal de Granollers).

L'ELIMINACIÓ DE LES AIGÜES RESIDUALS

Els residus domèstics s'eliminaven recollint-los en els pous negres de què disposaven la majoria de cases i eren utilitzats posteriorment com a adob dels camps de llavor. Testimonis orals afirmen que aquesta pràctica va estar vigent fins a l'entrant dels anys quaranta.

La primera claveguera de Granollers fou construïda l'any 1848 sota el traçat nord-sud de la carretera de Barcelona a Ribes de Freser, situada a la part est del nucli urbà d'aleshores, i hi anaven a desembocar els residus dels veïns propers si pagaven les

obres d'enllaç amb els seus domicilis. Per la part oest de la ciutat, on passa el riu, hi anaven a parar directament els desaigües dels residus dels veïns que hi podien arribar amb certa facilitat; i a la part nord i en sentit transversal, era el torrent anomenat la Riera el que servia de claveguera. El destí de tots aquests residus era el Congost, i les conduccions quedaven al descobert a partir de distàncies més o menys properes al nucli habitat.

A partir d'aquestes tres conduccions per a l'eliminació de residus, va anar construint-se el desplegament de la xarxa de clavegueram. Els veïns que s'hi volien connectar abonaven els arbitris

municipals corresponents i passaven a ser propietaris del tram que construïen i finançaven; podien recuperar part de la inversió si altres veïns demanaven la connexió a la xarxa: aquests nous usuaris, a més dels arbitris municipals estipulats, havien d'abonar la part proporcional de la construcció als qui ja la tenien. En alguns casos, diversos veïns, en grup i previ acord, feien una aportació econòmica proporcional i sol·licitaven construir trams de claveguera que enllacessin amb la que tinguessin més a prop. Aquesta pràctica i iniciativa privada va permetre l'extensió lenta de la xarxa.

Com que els carrers no tenien marcat el nivell de les rasants, les clavegueres d'iniciativa privada van construir-se a diferents profunditats, segons la zona, fet que dificultava l'evacuació i la fluïdesa en l'eliminació. A falta d'un pla director, també variaven els diàmetres dels tubs. Aquests problemes queden reflectits a l'informe de l'inspector mèdic provincial, que afegeix que els materials emprats són *primaris*, en referir-se a la qualitat d'aquests materials i, que els nivells de la construcció son diferents.⁶

Els acords relacionats amb la intervenció de l'Ajuntament pel que fa a obres per cobrir algun tram de claveguera, que n'hi hagi constància a les actes dels plens consultades, són del 17 d'agost de 1889: es resol cobrir, al seu càrrec, el tram de claveguera que

El riu Congost, el 1927. (Fotografia: Joan Guàrdia, AFMG, núm. reg. 565.)

va des del lloc anomenat la Creu fins a l'inici de la carretera vella de Palou, i es reconeix que és un focus d'immundícies i un constant perill per a la salut pública. L'altra intervenció municipal va ser al torrent la Riera, l'any 1910, que es va cobrir i perllongar cap a l'est com a claveguera fins al centre del riu, com a mesura preventiva després d'haver-se patit a Granollers una forta epidèmia de febre tifoide, segons consta en una acta de la Junta Local de Sanitat d'aquest mateix any.

Entre aquestes dues dates podem deduir el mal estat general de l'eliminació de residus, citant la intervenció, al ple municipal del 15 de novembre de 1894, del regidor Antoni d'Argila de Matas, en què denunciava «les infeccions epidèmiques que pateix Granollers des de l'any 1854», i afirmava que la majoria de malalties procedien dels pous negres i les filtracions que se'n desprenien, «ja que la majoria no estan en condicions legals». Proposava «la neteja obligatòria dels pous negres, vetllar perquè tinguin la profunditat corresponent, tapar els que no compleixin les normes establertes i que es construeixin clavegueres com a obra d'interès general».

La primera intervenció tècnica municipal d'envergadura al clavegueram es va produir a partir de la reclamació veïnal del barri del Lledoner, l'any 1922.

El Lledoner, un nucli de població situat al nord de la ciutat i tocant al riu Congost, tenia tres-cents setze habitants l'any 1922 i havia estat annexionat a Granollers aquell mateix any. S'havia desen-

volupat per la facilitat amb què es podien eludir els arbitris municipals de Granollers, ja que pertanyia al municipi de les Franqueses del Vallès i aprofitava les normes sobre impostos d'aquest municipi, amb menys pressió fiscal i mitjans de control, per matar bestiar i vendre'l a Granollers.

Els veïns van dur la iniciativa: van calcular el cost de les obres i van confeccionar un pressupost que van presentar a l'Ajuntament; després van recollir voluntàriament les quantitats necessàries, en metàl·lic, per dur a terme la construcció. Reclamaven la cobertura, des del nucli de cases fins al riu, de la conducció descoberta que existia, per on molts escorxadors del barri hi abocaven els residus, cosa que la convertia en un focus d'infeccions. L'acceptació i primers plànols són de l'any 1922; va ser acabada l'any 1923, segurament amb la intervenció de la Comisión de Reformas y Construcciones Sanitarias.

Després d'aquesta actuació municipal, la Comisión de Reformas y Construcciones Sanitarias instà l'Ajuntament que formalitzés un projecte de construcció d'una xarxa de clavegueram. L'Ajuntament va encarregar el projecte a l'arquitecte municipal Manuel J. Raspall que el va presentar junt amb els càlculs del cost aproximat i els detalls tècnics. En el projecte, hi figuren dues possibilitats pel que fa a la forma dels conductors de la xarxa: podien ser de tipus circular, clàssic, o bé incorporar la innovació de l'ovalat anglès, que l'arquitecte recomanava per als trams que haurien de rebre i conduir més cabal d'aigües residuals. L'autor del projecte constata la manca d'un mapa municipal amb corbes de nivell o rasants del municipi, aspecte que condiona la total garantia del projecte i suposa dificultats per situar les noves construccions; assenyala, a la vegada, que la manca d'aquestes dades ja havia dificultat la construcció de desaigües anteriors.

Font de la plaça Perpinyà,
1949. (Fotografia: Joan
Guàrdia, AFMG, núm. reg.:
587.)

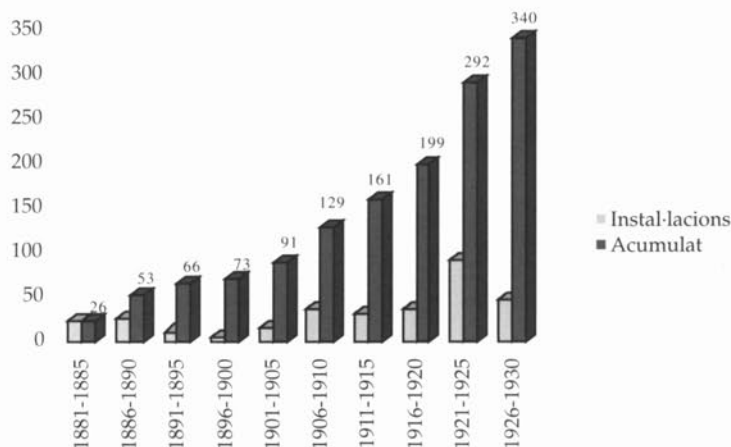
L'Ajuntament el va aprovar, però fins l'any 1932 no es va prendre la decisió de construir-la, cosa que es va fer seguint les directrius generals projectades per Manuel J. Raspall.

Paral·lelament a la construcció de la xarxa de clavegueres, calia dictar una normativa municipal amb les categories fiscals de les diferents zones de Granollers, que encara no existia, i fixar la part proporcional que havien d'abonar els veïns afectats per les obres de conducció. Les noves normes tècniques i l'obligació de pagar, van provocar la reacció dels veïns que ja disposaven de claveguera i, per tant, ja havien pagat quan la van construir i no volien tornar-ho a fer per un servei que ja tenien.

La solució va ser que els trams que es podien aprofitar no els pagarien i de les antigues conduccions que no fossin aprofitables n'abonarien el 50% dels arbitris estipulats a la normativa. Amb tot, amb aquesta decisió, no van tenir en compte un acord del Ple municipal de juny de 1890, on s'exposava explícitament que *«en lo sucesivo todos los permisos que se soliciten por particulares para construir cloacas de desagües, quedarán caducados y de ningún valor, sin ninguna clase de indemnización el día que el Cabildo haga la red general, y sin derecho a reclamación alguna»*.

Una mostra quantitativa de l'evolució de les instal·lacions i connexions de desaiqües domèstics a Granollers, des de l'any 1881 fins a 1930, per quinquennis, la dona la gràfica que reproduïm a continuació.

Gràfica 2: EVOLUCIÓ DE LES INSTAL·LACIONS DE DESAIGÜES DOMÈSTICS

Font: Elaboració pròpia a partir dels permisos de llicències d'obres (Arxiu Municipal de Granollers)

Proporcionalment, l'evolució és semblant a les instal·lacions d'abastament d'aigua potable: creixement sostingut fins al quinquenni 1921-1925. La diferència està en el fet que el total de desaiqües és de tres-cents quaranta, xifra que representa un terç dels habitatges (dels nou-cents que tenia Granollers l'any 1923 i que ja hem citat abans).

El mateix any 1923 es va elaborar un estudi per a la instal·lació d'una depuradora, reclamada des de l'any 1919 pel metge titular del Partit Mèdic i més tard també per la Comisión de Reformas y Construcciones Sanitarias. El projecte també el va fer l'arquitecte municipal Manuel J. Raspall.

L'estudi, a més de les dimensions i dels materials adequats per a la construcció i la ubicació, anava complementat amb una informació sobre tècniques que es feien servir a Alemanya per decantar les matèries sòlides sobrants de les aigües, que permetia aprofri-

tar-les per regar. El projecte va ser dut a terme l'any 1928 quan Granollers va agregar-se el municipi de Palou, al sud de la ciutat, ja que l'annexió va permetre disposar del terreny necessari per a la seva instal·lació. A Granollers no es podia construir, perquè es comptava amb un terme municipal reduït, sense espai per instal·lar-la a la part sud.

En relació a l'eliminació d'aigües pluvials, cal citar el problema que va representar la construcció de la carretera de Barcelona a Vic al seu pas per Granollers. La van construir a un nivell per sobre del que tenien els carrers que hi tocaven, la qual cosa va provocar l'estancament de les aigües pluvials. Els veïns del carrer de Santa Esperança van haver d'empedrar-lo per elevar-ne el nivell (acta del Ple municipal del 9 de març de 1856). Cada veí va abonar la part corresponent, després de queixar-se des de feia temps a l'Ajuntament pel focus d'infecció de l'aigua de la pluja per manca

de desaigües. També es van queixar, l'any 1886, en el mateix sentit, els veïns del carrer de Santa Elisabet: la seva proposta era l'arranjament de la claveguera (acta del Ple municipal del 9 de setembre de 1886). Aquestes queixes mostren que la carretera va provocar l'embassament d'aigües pluvials a la part est del traçat.

LA JUNTA LOCAL DE SANITAT

L'únic llibre d'actes de la Junta Local de Sanitat disponible a l'arxiu municipal recull documents des de l'any 1908 fins al 1922 i conté alguns documents que no disposen de capçalera ni de referència oficial. Fins als primers anys del segle XX els acords sobre sanitat i higiene es tractaven generalment als Plens municipals com a afers de tràmit, segons constaten les mateixes actes.

La Junta Local de Sanitat estava composta obligatòriament pels professionals amb càrrec a l'Administració local (metges, farmacèutics i veterinaris municipals), el comandant militar de la plaça i representants dels veïns, i la presidia l'alcalde. Les actes de la Junta recullen denúncies de veïns sobre la contaminació dels seus pous d'aigua potable, a causa de la manca de neteja dels pous negres d'algun veí, sobre emanacions d'olors molestes emeses pels qui criaven bestiar llaner o porcí, sobre femers que existien en algunes zones de la ciutat i que molestaven el veïnat i sobre la matança d'animals en llocs insalubres sense el permís corresponent. També tracten de la contaminació de les aigües subterrà-

Ricard Pedrals i Marsà va ser director de l'Hospital de Granollers i membre de la Junta Local de Sanitat al principi del segle XX.

(Font: *La Gralla*, núm. 332, pàg. 7)

nies i, concretament, de la que afectava l'aigua de les mines. Els propietaris o representants denuncien, l'any 1910, l'aspecte de l'aigua de la Mina Nova que, en alguns punts d'abastament, segons els denunciants, era «de color verdoso con corpúsculos blancos y algunas gotas aceitosas», però es feia difícil d'analitzar ja que en una de les actes es recull que «no es posible un estudio micrográfico por falta de laboratorio e instrumental». Quatre anys més tard apareixen, amb els mateixos termes, noves denúncies per part de veïns del nord de la ciutat.

A l'acta del dia 2 de maig de 1908 apareix per primer cop el problema de contaminació per les condicions de l'aigua del nucli del Lledoner, incrementat per l'existència d'una fàbrica, la Farinera, que eliminava directament a les terres i horts del voltant uns 20 m³ d'aigua diaris, que no eren absorbits pel sòl, i que provocaven un estancament crònic. Un any més tard, el 10 de febrer de

1909, un informe del metge del Partit diu, referint-se al Lledoner, que «la situación higrométrica del subsuelo y por capilaridad se produce la existencia de una atmósfera sumamente húmeda en la que se agitan los habitantes explicándose de esta manera los numerosos reumatismos y otras enfermedades de índole análoga, verdaderamente endémicas de esta localidad». La situació no va canviar fins l'any 1923 amb la construcció de la claveguera.

A conseqüència d'una epidèmia de febre tifoide i de tifus intestinal que hi va haver des del mes de juliol de 1910 fins al mes de setembre del mateix any, les actes reproduïen un informe de l'Inspector Mèdic Provincial sobre la situació sanitària general dels serveis municipals. Reproduïm algunes parts de l'esmentat informe referents als establiments sanitaris: l'Hospital-Asil, el qualifica de «muy deficiente, de escasa luz y ventilación en las salas destinadas a enfermería, techos ba-

jos y poco aire respirable. Las camas hacinadas, el agua no abunda, los retretes tienen mucho que desear y no existe en él una sala aséptica destinada a la práctica de operaciones». L'informe segueix citant l'escorxador municipal i en diu que «no mereció mejor concepto, no se aprueba su emplazamiento ni está conforme con las reducidas dimensiones de las salas destinadas al sacrificio de las reses y oreo de las carnes, faltando un laboratorio para el examen fisobacteriológico de dichas carnes». Pel que fa al Parc Sanitari de Desinfecció, l'acta de la Junta Local de Sanitat en reflecteix l'opinió que va merèixer després de la inspecció: «*aprobó la estufa y demás aparatos de desinfección, aconsejando que al frente de este servicio figurara una persona competente*». Seguint l'informe, de la Casa d'Infància expressa que «*el local no reúne condiciones desde el punto de vista higiénico y no merece la aprobación. Las sillas son un verdadero silicio para las criaturas y debían estar separadas*». Sobre la presó del Partit, en recomana l'enderroc, i que se'n construeixi una de nova, ja que l'edifici existent no ofereix garanties en cap sentit i no s'hi poden fer reformes. De les clavegueres, anota que tenen poca elevació, la qual cosa provoca l'embassament, al seu interior, de les dejeccions domèstiques del veïnat, a més de no comptar amb cap mena de revestiment i que «*el total de la construcción es verdaderamente primitivo*», de tot plegat se'n dedueix que hi havia filtracions als pous

d'aigua potable propers. Va proposar construir galeries de 1,25m d'alçada, revestides de ciment. Recordem que les clavegueres, a què es refereix l'informe, van ser construïdes per la iniciativa privada i sense normes ni control tècnic per part municipal.

Amb aquest panorama, s'ha de remarcar que l'Ajuntament tampoc era escrupolós a l'hora d'acomplir les normes de sanitat i higiene, com ho demostra una acta de 1914, quatre anys més tard de l'informe anterior, on queda palesa una denúncia de diversos veïns que demanen la construcció d'un mur a l'antic cementiri, ja que els existents deixaven els ossaments al descobert.

LA INFLUÈNCIA DE LES FÀBRQUES

L'assentament de les primeres fàbriques respon a una demanda i un consum locals i a una tímida extensió comarcal. L'expansió a mercats exteriors es produí durant els darrers anys del període tractat. Aquesta evolució queda reflectida en les quantitats de productes manufacturats i les procedències del capital que s'hi va invertir. Les primeres fàbriques daten de mitjan segle XIX, i el nombre de factories augmenta amb el transcurs del temps, sense arribar a un volum que pugui significar una implantació intensiva. A finals del període tractat,

l'any 1930, les més importants eren: dotze de tèxtils dedicades exclusivament al teixit, dues del ram de l'electricitat, vins, cànem, metal·lúrgiques, adobs, adoberia i sabó i una fàbrica química.⁷

El consum d'aigua d'aquestes fàbriques no fou el problema més significatiu, segons els documents consultats, sinó que era l'eliminació de residus i de les aigües sobrants que contaminaven el subsòl. Com a exemple, el citat de la Farinera, situada al barri del Lledoner, també el de la fàbrica més cèntrica de can Comas, que contaminava la font del Molí Vell. La manca de xarxa de clavegueram era un problema pels mateixos industrials. L'any 1892, a l'acta del Ple del dia 29 de desembre, Alsina Hnos. y Cia. demana que se li assenyali el punt de partida de les aigües pluvials i les sobrants de la fàbrica que construeix en aquell moment en un carrer sense nom (més tard, l'any 1896, se'l va anomenar Alfons XIII). L'Ajuntament decideix que cal que se n'ocupin els tècnics municipals i no es coneix quina va ser la resposta definitiva, però el fet demostra el problema d'eliminació per part dels industrials.

Un veritable agent contaminador era la forma d'eliminar els residus dels fabricants d'embotits. Els tècnics municipals, professionals qualificats, van ser protagonistes d'un extens debat sobre si aquests residus s'havien d'eli-

7 Sobre el procés d'industrialització a Granollers vegeu:

CAMPS, A.; LEDESMA, J.; MAÑERO, J. (1987): *La indústria tèxtil a Granollers 1874-1914*. Comunicació a la XXXIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, Granollers.

GARRELL, E. (1927): «Els humils orígens de les indústries de Granollers», *La Gralla*, Vol. I, pàg. 27-72.

PLANAS, J. (1987): *La industrialització de Granollers*, treball inèdit.

minar de forma selectiva, sense utilitzar la xarxa de clavegueram general, i que cada part del porc es tractés de manera diferent (greixos, sang, intestins, orina, pèls, crins, etc.), o es toleraven els abocaments a través de la xarxa d'eliminació comuna als veïns. En el debat, hi prengueren part, de forma notable, el titulat mèdic, partidari de l'eliminació per separat, per tant, selectiva, i el titulat veterinari, més tolerant i partidari d'abocar tots els residus junts i a la xarxa general. En els llibres d'actes municipals no s'ha trobat l'acord final, de la qual cosa es pot deduir que els llençaven al clavegueram general.

La contaminació atmosfèrica també queda reflectida a les actes de Sanitat. L'any 1918, una fàbrica de tubs, tipus Bergman, auxiliar de la indústria elèctrica, fou motiu de queixes per part dels veïns pel tipus de fum i la manera inadequada d'eliminar-lo, ja que no era previst de posar-hi xemeneia. El procés per aconseguir la instal·lació de la xemeneia va ser llarg, perquè hi havia interessos d'inversors i fabricants de Barcelona.

L'ACTUACIÓ DELS PROFESSIONALS

Tot i que a Espanya es coneixen exemples de professionals que, des de mitjan segle XIX, van tractar la higiene i la sanitat, fins i tot, amb caràcter avantguardista, a nivell local, en general, va descuidar-se aquesta pràctica i

estudi, tant per part de l'Administració municipal com pel que fa a les iniciatives personals de professionals de la ciutat, fins ben entrats els anys vint. Aquesta situació local no era exclusiva de Granollers.

La relació de l'Ajuntament amb els professionals locals quedava limitada al nomenament, cada quatre anys, d'un metge, un farmacèutic i un *cirujano practicante*, escollits d'entre els que exercien a la població, i es nomenava un substitut per si algun d'ells hi renunciava a mig període. S'havien d'ocupar dels serveis corresponents a tot el municipi i dels de la presó del Partit. Comptaven amb una assignació econòmica personal i una altra partida de diners per repartir entre els necessitats. No incloïa l'Hospital-Asil, que depenia del pressupost municipal amb assignació econòmica pròpia i que comptava amb un metge titular fix.

De la valoració i interès de l'Ajuntament cap als serveis d'aquests professionals en tenim un exemple l'any 1892 quan els metges i farmacèutics locals s'hi van adreçar per demanar l'ampliació del nomenament a dues places de cada especialitat, en comptes d'una, com a titulars municipals, emparant-se en una Real Orden. Les actes constaten aquesta sol·licitud i el pas de l'assumpte a la Comissió d'Hisenda, que va trigar més de deu anys en fer cas a la sol·licitud referida.

Una aportació, excepcional, que cal destacar és l'estudi de Joan Espí i Rumbado, «*Clima de Granollers en sa relació ab la higiene y l'agricultura*»; aquest treball fou presentat al V Certamen Científic Literari del Casino de Granollers l'any 1896.⁸ Dóna dades sobre l'origen de les mortaldats des de l'any 1883 al 1895, i demostra que els anys 1884, 1885 i 1887 el tifus n'és la causa principal, i que l'any 1895 les morts d'origen infecciosos són, amb molta diferència, la principal causa.

Tanmateix, un veritable debat i interès de participació per part dels professionals no es troba fins als anys vint, sobretot a partir de l'any 1923, amb la creació de la Comissió de Reformes i Construccions Sanitàries que, juntament amb la continuïtat de les publicacions locals com a mitjà de difusió, van facilitar la divulgació d'articles d'opinió de professionals amb escrits sobre sanitat, higiene, ensenyament, urbanisme, etc.

El primer professional del qual trobem intervencions crítiques referents a la higiene local des d'un càrrec de l'Administració, encara que tímides i amb escàs ressò (tot i que cal tenir en compte que la documentació de què es disposa és incompleta) és Jacint Camps, metge de Granollers durant la segona meitat del segle XIX, que va col·laborar amb alguns articles a la revista professional d'àmbit estatal *El Telégrafo Médico*, esmentada ja al començament. Un

8 El manuscrit es conserva a la Biblioteca de can Pedrals (també es pot consultar a l'Hemeroteca Municipal Josep Móra, que disposa d'una còpia de l'original) i fou donat a conèixer, recentment, en el treball de Jordi Planas i Francesc Roma, «Clima, agricultura i condicions de vida a Granollers al final del segle XIX». *Ponències. Anuari del Centre d'Estudis de Granollers 1996*, Granollers, 1997, pàg. 115-124.

El metge Alfred Canal Comas de Granollers.

(Font: *Vallés*, núm. 1317, pàg. 73)

altre professional d'aquesta època és Joaquim Camps, conegut per la seva intervenció en la política local com a regidor i membre de la Junta Local de Sanitat. És de destacar la seva oposició a actuacions abusives d'altres companys del consistori, que el va dur a presentar la dimissió poc temps després d'exercir com a regidor municipal. Més tard va ser nomenat delegat del Partit Mèdic. De tots dos hi ha poca documentació i es desconeix si estaven emparentats.

El metge més dinàmic fou Alfred Canal i Comas (Granollers 1885-1942), llicenciat l'any 1907 a la Universitat de Barcelona, que va influir de forma pública amb articles i conferències i va divulgar

les innovacions i millores en higiene pública del seu moment. Va ser especialment crític des de la revista local *La Gralla*, de la qual n'era fundador i director des de la seva aparició l'any 1921, i que es va publicar fins al març de 1923. Des de les seves pàgines va dur a terme una tasca incisiva i corrosiva davant el que creia immobilitat municipal, i va proposar solucions referents a la situació en què es trobaven la sanitat, la higiene, l'ensenyament, l'escorxador, l'hospital, la recollida d'escombraries i l'urbanisme en general. Col·laborà assíduament en treballs de caire històric junt amb altres professionals metges des de la revista i en actes públics. A *La Gralla*⁹ hi apareixen articles que faciliten estadísti-

ques generals de les morts locals per febre tifoide, i situa el tifus de forma endèmica en dos carrers de Granollers, per als quals reclama clavegueram i aigua potable i els compara amb altres zones on s'havia eradicat aquesta malaltia, segons el seu criteri, perquè disposaven d'instal·lacions d'aigua potable. Proposa una xarxa de clavegueram, la millora del servei d'aigua potable, més cura a l'escorxador municipal i la instal·lació d'un dispensari municipal.

També fou actiu Ricard Pedrals i Marsà (Granollers 1863-1927), fill de metge, llicenciat en Medicina per la Universitat de Barcelona l'any 1886. Va ser director de l'Hospital de Granollers i membre de la Junta Local de Sanitat a principis de segle, on participava quan era convocat per l'alcalde. Col·laborador a la premsa local amb una orientació liberal i defensor de les teories evolucionistes, fou qui proposava, davant les tesis del veterinari, l'eliminació selectiva de les restes que produïen els fabricants d'embotits, i prohibir-los l'ús de la xarxa general de clavegueram. Va ser nomenat subdelegat mèdic l'any 1922.

Més tard, tenim notícies d'un altre professional de la medicina que es manifestà de forma pública, Francesc Farreras i Monner, director del Laboratori d'Higiene i metge titular del Partit Mèdic de Granollers. El seu nom figura en una acta del Ple del mes de març de 1917 en el qual reclamà

9 Vegeu, per exemple, els números 252 i 254 dels mesos d'abril i maig de 1926, respectivament.

un laboratori equipat correctament per al Partit Mèdic. Col·laborà amb aportacions personals a la revista *La Gralla* i exposà en conferències públiques la situació higiènica de Granollers. Hi proposà solucions conjuntament amb Alfred Canal, una de les quals fou la municipalització del servei d'aigües potables. També denuncià la contaminació del sòl i el subsòl per les filtracions que provocaven els pous negres. L'any 1923 ja va proposar al consistori de Palou, abans de l'annexió a Granollers, la seva col·laboració per a la instal·lació de la depuradora esmentada.

Un altre professional que col·laborà en la difusió del corrent higienista, fent propostes de tipus urbanístic, va ser Manuel J. Raspall, arquitecte ja citat en els projectes de clavegueram i de la depuradora a Palou. Va contribuir-hi amb escrits de divulgació higienicourbanística des de la publicació *Diari de Granollers*, en els quals comentava i comparava l'arquitectura i urbanisme que es practicava a Granollers, amb la que es feia en aquells moments en llocs punters i divulgava les tendències del I Congrés Espanyol d'Urbanisme a què havia assistit, celebrat el mateix mes de desembre de 1926 a Madrid.¹⁰

CONCLUSIONS

En primer lloc cal constatar que el procés d'abastament i eliminació d'aigües a Granollers va ser sobretot d'iniciativa privada; una intervenció municipal decidida no va arribar fins l'any 1923; va ser durant els anys de la Dictadura de Primo de Rivera, quan es va crear la Comisión de Reformas y Construcciones Sanitarias, que s'accentuà el protagonisme del Consistori i es planejaren obres generals amb projecte previ.

Cal constatar igualment el retard en aplicar les directrius estatals als municipis. A Granollers, ho demostra l'acta de la Junta Local de Sanitat, amb data 24 d'abril de 1908, on tracta de les condicions higièniques de l'escorxador i que el Govern Civil havia assenyalat la conveniència de construir-ne un de nou «*desde hace doce años*». També, l'esmentat retard en nomenar més d'un titular de la sanitat local, cosa que infringia la llei estatal d'obligatori acompliment. Fets que demostren que la política local, en el nostre país, no anava sincronitzada amb la política ni amb les directrius dictades pels governs estatals.

La població, els professionals i responsables polítics anaven regint-se per esquemes socials, polítics i econòmics anteriors a les noves tendències que sorgien a l'exterior, cosa que creà dificultats a l'hora d'aplicar les inno-

vacions i d'acomplir les disposicions que anaven publicant-se i eren demanades des del Govern central. Aquesta situació suposa el desconeixement i la falta de pressupost per aplicar-les. Antonio Salvat Navarro, a la seva obra *Tratado de Higiene* (1925), quan es refereix a la higiene municipal de l'època, diu: «*los distritos rurales se hallan en completo abandono debido en parte a la incuria de las autoridades locales y en parte a la ignorancia y gran apego público a la rutina, y también a la falta de recursos de parte de los municipios*», realitat de la qual Granollers no en quedava al marge.

El cas de Granollers ens serveix per considerar l'aparent dificultat que representava la difusió de les innovacions sanitàries i tecnològiques a tot el territori de l'Estat. Granollers és una ciutat relativament propera a Barcelona i, precisament, va ser Barcelona la segona ciutat de l'Estat on es van aplicar innovacions des del principi de la seva aparició. Això podria demostrar que la dinàmica d'un nucli de població queda subjecta a les condicions estructurals, socials i econòmiques de les classes socials que la componen, factors que afavoreixen o dificulten l'aplicació de les innovacions, i no tant de la proximitat a nuclis innovadors que puguin servir de referència. Potser a Granollers el col·lectiu social no mostrà interès ni facilità la introducció de les innovacions.

10 Números 242 i 245 de desembre de 1926 i número 265 del mes de gener de 1927.